

Олександр Мардковіч:
письменник, науковець, журналіст, видавець

Олександр Маркович Мардковіч — письменник, поет, популяризатор караїмської мови та культури, народився 24 лютого (за старим стилем) 1875 року в Луцьку в небагатій родині Марка і Ганни, у дівоцтві Локшинської. Батько Олександра переселився до Луцька з Кукізова (Червоний Острів) — він був останнім членом караїмської громади в цьому містечку і все життя пропрацював учителем у початковій школі. Сім'я Мардковичів жила на Караїмської вулиці, де було зосереджене все життя луцької караїмської громади. Початкову школу і гімназію Олександр закінчив у рідному місті. Після випуску став працювати в нотаріальному бюро.

У 1901 році Олександр залишив Луцьк, попрямувавши спочатку в Брест, а потім до Катеринослава. Там він також працював в нотаріальній конторі і одночасно продовжував освіту на юридичних курсах у Києві. У 1903 році, склавши з відзнакою іспит на право самостійного виконання обов'язків нотаріуса, він відкрив власне нотаріальне бюро. Завівши сім'ю, брав активну участь у громадському житті місцевої караїмської громади. В цей же час два його твори були опубліковані в журналі «Караїмське життя» (Москва).

Під час революції в Російській імперії сім'я Мардковичів повернулася до Польщі. А в грудні 1921 року вони оселилися в рідних місцях. У Луцьку Олександр Мардковіч почав працювати в одній з нотаріальних контор, одночасно присвячуючи себе активній громадській діяльності. Зокрема, Олександр Мардковіч був дарувальником караїмського Олександрівського духовного училища, членом Комітету з відновлення кенаси в Луцьку (після 1921 року), тимчасово виконував обов'язки голови правління луцької караїмської громади, брав участь в роботі по врегулюванню юридичного статусу караїмів, з підготовки статутів окремих караїмських громад та Статуту Караїмського релігійного

союзу. Досить швидко, головним чином завдяки зусиллям Мардковіча у Луцьку налагодилося активне громадське життя в середовищі місцевої караїмської общини. Усвідомлюючи те, що караїмська мова поступово йде в небуття, він наприкінці 1920-х років виступив з ініціативою створення караїмського видавництва. Опубліковані ним праці мали на меті збудження серед караїмів інтересу до власного минулого, зміцнення традицій і за допомогою видання матеріалів для читання – також поширення знання мови [18, s. 9-12; 19, s. 3-4; 22, s. 617-618].

Таким чином на зреалізування своїх цілей в 1930-1939 роках Мардковіч видав 16 найменувань книг, з яких одинадцять – на караїмській мові: «Elijahunun Ucuğu» («Пригода Еліягу», 1930 рік, авторський твір) «Birtihî Keklernin» («Зерно небес», 1931 рік, авторський твір) «Aj Jaryhynda» («В місячному світлі», 1933 рік, авторський твір), «Aziz Tas» («Священний камінь», 1934 рік, авторський твір), «Zemerler» (Збірник релігійних пісень, 1931 рік, літературна обробка), «Łuwachlar dert jılha» («Календар на чотири роки», 1932 рік, містить, окрім таблиць, науково-популярні статті та невеликі літературні твори), поема «Halic» («Галич», 1937 рік, авторський твір), «Janhy jirlar» («Нові пісні», 1937 рік), «Szełomit» («Шеломіт», 1938 рік), «Tozdurhan birtik» («Розсипане зерно», 1939 рік, збірка чотиривіршів), «Synowie Zakonu» («Сини Закону», 1930 рік), «O Pjaszu Karaimowiczu zwierchniku wojsk zaporoskich» («Про Ільяша Караїмовича, ватажка Війська Запорізького», 1931 рік), «Ogniska karaimskie» («Караїмские вогні», 1932, 1934, 1936 роки), «Karaim, jego życie i zwyczaje w przysłowiach ludowych» («Караїм, його життя та обряди в народних приказках», 1935 рік), А. Зайончовського «Krótki wykład gramatyki języka zachodnio-karaimskiego» («Короткий виклад граматики західно-караїмської мови») та «Słownik karaimsko-polsko-niemiecki» («Караїмсько-польсько-німецький словник» обсягом в 4417 словникових статей, 1935 рік) [7-17; 23]. Всі видання знайшли схвальні відгуки у середовищі караїмських громад [1-6, 20-21].

Зупинимося на найважливіших працях і творах Мардковіча з цієї серії. Найперше видання, як видно, з'явилося в 1930 році під назвою «Elijahunun Ucuğu» [14] («Пригода Еліягу»). Це – східна казка, переписана до караїмських умов живою караїмською мовою луцького діалекту. На думку рецензентів вона була чудовим подарунком для дітей і, як ніщо інше могла прислужитися для ознайомлення з рідною мовою [1, s. 61-62].

В цьому ж, 1930 році з-під пера О. Мардковіча вийшла двадцяти сторінкова брошура «Synowie Zakonu (kilka słów o Karaimach)» [16] («Сини Закону (кілька слів про караїмів)»). У вступі автор наголошував, «що суспільство польське небагато знає про караїмів», які переважно

проживають на східних кресах тогочасної Польщі. Своєю брошурою Мардковіч прагнув «спричинитися до розповсюдження в широких масах суспільства докладних відомостей про цей народ».

Свою брошурку автор поділив на три розділи: I. «Караїзм в перспективі століть»; II «Про польських караїмів»; III. «Караїми в Луцьку». Подавши в першому розділі відомості про початок караїмізму, Мардкович досить докладно окреслює діяльність реформатора караїмської релігії Ананна ха-Насі (Ананна бен Давида), при цьому окремо він зупиняється на питанні ставлення караїмізму до християнства (головним чином на підставі праці Dr. Fürsta «Geschichte des Karäerthums»). В цьому ж розділі Олександр Мардковіч коротко окреслив головні засади караїмської віри.

У другому розділі О. Мардковіч переходить до теперішнього стану польських караїмів, подає відомості про їх мову (на підставі досліджень Ковальського), про соматичні характеристики та про караїмські осадни в Польщі і їхні релігійні громади.

Нарешті в третьому розділі Мардковіч окреслює історію Луцької гміни з описом місцевої кенаси.

В 30-х роках ХХ століття ця праця Мардковіча справді стала дуже корисною, як стислий і короткий збірник даних, який інформував польського читача про караїмів. Лише в цьому плані недоопрацюванням автора було те, що він обмежився суто Луцькою гміною. Коли б він включив до «Синів Закону» ще описи караїмських гмін в Вільні, Трокаї і Галичі, а також місцевих кенас, то його праця була б добрим путівником по караїмських осадах в Польщі.

Окрім компіляційних джерел Олександр Мардковіч в своїй праці подав кілька джерел, які раніше ніде в літературі не використовувалися [20, s. 68-70].

Третім виданням Мардковіча став збірник релігійних пісень «Zemerlet» [23], який умістив 200 релігійних пісень караїмів і тим самим став цінним літературним джерелом. Ці пісні були в основному перекладами з гебрійських оригіналів, які увійшли до складу офіційного молитовника. Авторами перекладів були переважно караїми з Тракай (Литва), Луцька, Галича, Пасваліса (Литва), Деражні і Кукізова. Деякі з цих творів вже раніше були опубліковані. Відкривало збірник вступне слово, наприкінці своєї книги Мардковіч вмістив докладнішу замітку про пісню «Karanhy buhyt». Книга отримала схвальні відгуки. Тадеуш Ковальський вважав за доцільне видавати і надалі збірники караїмських пісень. Він побажав, щоб в майбутніх виданнях доцільно подавати точне джерело, звідки було взято твір, а також докладнішу інформацію про авторів.

В 1931 році Олександр Мардковіч видав повість «Birtihi Keklernin» [8]

(«Зерно небес»). Про неї варто б сказати докладніше, оскільки це досить цікавий художній твір. Сюжет його такий: в одному з невеликих будинків по вул. Караїмській у Луцьку мешкає побожна Дебора з колись відомого і славного роду Гошвовичів. Однак, в неї не було ні того здоров'я, ні сили духу, що у предків. Тяжкою хворобою вона вже кілька років прикута до ліжка, найбільшою її втіхою є син Яковуньо. Окрім того в неї є заміжня дочка Марям і брат, заможний купець в Одесі.

Яковуньо хороша, але хвороблива дитина. Він не бавиться з ровесниками, а цілими днями проводить в божниці, де під наставництвом рибби Шемоеля вникає у таємниці Святого Письма. Увесь вільний від навчання час він проводить біля ліжка хворої матері. Окрім того в Яковуня є живий птах в клітці, до якого він ставиться, як до друга. Хворій дитині часто сняться сні.

Одного разу риббі Шемоель вирішив здійснити мандрівку до Святої Землі. Дізнавшись про це, Яковуньо хоче супроводжувати свого вчителя у мандрівці. Внутрішній голос йому підказує, що там, на Святій Землі, він зможе попросити про здоров'я для своєї мами і про смерть для себе. Він відчуває, що його життя, яке все більше віддаляється від Бога і гріхи, які напосідають душу, стануть для нього тільки жакхливим тягарем.

Спочатку ні мати, ні вчитель не хочуть і чути про подорож хворобливої дитини. Врешті-решт Яковуню вдається їх переконати. Кошти на цю мандрівку дає дядько, який вирішує також супроводжувати у ній дитину.

На Святій Землі Яковуньо відчуває себе піднесеним. Тут є його справжня вітчизна і тут він прагне зостатися назавжди. Внутрішня боротьба і важка подорож до решти вичерпують його сили. Він впадає в дивну хворобу, в якій йому нічого не болить. Натомість йому знову сняться сні. У сні він говорить з мамою, що лишилася у Луцьку. До свого ангеля-хоронителя, який теж йому з'являється у сні він звертається з проханням про здоров'я до мами і про те, щоб його Бог забрав до себе. Бог дослуховується до прохань дитини і виконує його прохання. Мама долає хворобу, улюблена пташка Яковуня втікає з клітки, щоб встигнути і почати жалобний спів над труною господаря. Риббі Шемоель і дядько Захарія повертаються зламані до Луцька і везуть матері лист, в якому Яковуньо попрощався з нею. Повість написана луцьким діалектом караїмської мови.

В 1932 році Олександр Мардковіч видав «Łuwachłar dert jilha» [7] («Календар на чотири роки»), тобто на період з 1.X.1932 по 16.IX.1936 року. Потреба в такому календарі була велика. При підготовці цього календаря Мордковіч, як він це зазначає, користувався малим календарем Леві-Бабовіча. А той в свою чергу брав інформацію з обширних таблиць Й. Д. Кокізова.

1933 року з'явилася друком брошура «Aj Jaryhynda» («В місячному світлі»). Зміст цього твору – фантастичний діалог поміж двома вченими XVI ст. Давидом бен Шаломом, луцьким хаззаном і Мордахеем, сином Нісана, щодо відповіді на гебрійський лист нідерландського теолога Якуба Трігlanda, який був надісланий безіменно до луцьких караїмів.

Вчені сперечаються про походження караїмів. Мордахей вірить у єврейське походження караїмів і хоче зближення поміж цими двома народами. Натомість Давид дотримується думки про турецьке походження польських, литовських і кримських караїмів і вказує на засадничі відмінності, які окрім близькості релігії, відрізняють їх від євреїв з огляду на мову, антропологічний тип і характер [2, s.112].

Цього ж року вийшла популярна монографія Мардковича «O Pjaszu Karaimowiczu zwierzchniku wojsk zaporoskich» [12] («Про Ільяша Караїмовича, ватажка Війска Запорізького»). Це була перша узагальнююча праця про Ільяша Караїмовича. Автор з властивою йому живістю стилу написав історію життя цього героя головним чином на основі «Діаріуша воєнної угоди між коронним військом і військом запорізьким 1637 року» Окольського, а також праць М. Костомарова, А. Кащенко.

«Aziz Tas» («Священний камінь»), який вийшов 1934 року – художній твір. Його сюжет такий, що святий камінь – це частинка єврейських таблиць, захована ящіркою, коли пророк розбив таблицю божих заповідей і земля поглинула її рештки. Довго ця реліквія була в землі, аж допоки не з'явилася людина яку цю звірята визнали за гідного спадкоємця святині. Ним був караїм Абрахам. Тут Мардкович оповідає життя цього чоловіка.

Святиня переходила з покоління до покоління, допоки нащадки, які нею мало цікавилися і не цінували належним чином, її згубили. З тих пір почався занепад караїмської гміни. Нарешті лишилася лише одна караїмська сім'я: чоловік, дружина і їхній єдиний син Дан. Перед смертю батько Дану розповів причину вимирання караїмського роду і побажав, щоб той знайшов «священний камінь». Коли він лишився єдиним караїмом на світі, то почав виконувати батьківську волю і вирушив на пошуки святині.

Дан довго мандрував. Усюди, де колись жили караїми, він стикається з могилами і слідами колишніх осад. Його опановує розпач у безперспективності його пошуків. В такому настрої він прибуває на нічліг до якогось Арамейчика, в якого була дуже гарна, але сліпа дочка Зіра. Дан передчуває, що тут він знайде те, що шукає. По матері Зіра була караїмкою. Серед паперів матері Зіри збереглась оповідь, як було втрачено «Священний камінь»). Вночі до Зіри у сні приходить померла мати і розповідає, як можна знайти святиню. Зіра знаходить камінь

в підземеллі, але втрачає свідомість. На допомогу їй приходить Дан. Дівчина отямлюється і прозріває. Дан не лише знаходить святину, але й кохану дівчину [4, s. 96-98].

В 1935 році була видана книга О. Мардковіча «Karaim, jego życie i zwyczaje w przysłowiaich ludowych» [11] («Караїм, його життя та обряди в народних приказках»). До цього видання увійшло 175 прислів'їв, зібраних поміж луцьких караїмів, поділених на 11 груп згідно змісту. Прислів'я подано в польському перекладі, після якого вони ж написані в оригіналі луцьким діалектом караїмської мови. При потребі до деяких прислів'їв Мардковіч подає пояснення польською мовою [3, s. 93-94].

Окремими зошитами мав виходити «Słownik karaimsko-polsko-niemiecki» («Караїмсько-польсько-німецький словник»). Перший зошит вийшов ще в 1933 році, більше їх не виходило і повністю ця праця Мардковіча вийшла в 1935 році. У вступі до словника автор зазначає, що його метою було «дати в руки особам, що цікавляться караїмською мовою, підручний словник, який би містив масив слів, які вживаються в повсякденному спілкуванні і які найчастіше зустрічаються в художній літературі». Це видання до 1973 року лишалося єдиним такого типу, доки не було тоді видано «Караїмсько-російсько-польського словника» [19, s. 3-4].

Головним починанням Мардковіча, справою його життя було видання караїмомовного журналу. Журнал Мардковіча був першим, що регулярно виходив і був професійним виданням. Всі попередні періодичні видання караїмів («Караимское слово» і «Myśl Karaimska» у Вільні, «Караимская жизнь» в Москві), кримські «Известия караимского духовного правления», каїрський часопис «Al-ittihad») виходили на російській, польській, арабській мовах.

Передісторія цього видання така: ще в листопаді 1930 року Мардковіч розіслав звернення караїмською мовою, в якому просив надсилати матеріали для публікації в новому журналі, який повинен був називатися «Бізьнін йолу муз» («Наша дорога»). Так він описував цілі нового журналу: «Написане на нашій рідній мові могло б стати незалежним голосом, висловлювати всі наші потреби і допомагало б інформувати, що хорошого і поганого відбувається всередині нашого суспільства. Таке видання, незважаючи на його суспільну користь, могло б допомогти зберегти нашу мову і зміцнити його серед нас. Наші предки не залишили нам матеріальних багатств. Ми отримали від них інші скарби: їх славне ім'я і їхню мову. Освічені люди інших національностей дивуються нашій шляхетності і багатству мови наших предків. Однак ми, сучасні караїми, не в змозі дослідити і зрозуміти всю її красу. Це – наше багатство, схоже

на поля, які не зорані і не скошені, марні..., і все далі воно зменшується і втрачається. Моє бажання – об'єднати навколо журналу всіх тих, для яких дорогим є наша рідна мова, дуже близькі потреби нашого суспільства».

«Бізьнін йолумуз» повинен був бути доповненням до «Думки караїмської», що видавалася у Вільні і стати свого роду внутрішнім органом караїмської громадськості. У листі до проф. Тадеуша Ковальського 20 листопада 1930 року Мардковіч писав: «Думка караїмська» представляє караїмську культуру для читачів – не караїмів, «Бізьнін йолумуз» поширюватиме серед караїмів любов до рідної мови і ширше зачіпатиме внутрішні справи всіх караїмів».

Перший номер нового видання з'явився в початку 1931 р. під назвою «Карай Аваза», оскільки в Криму в Сімферополі в 1927 року було розпочато випуск журналу «Бізим Йол», орган об'єднаних караїмських громад, і Мардковіч для виключення схожості назв вирішив перейменувати «Бізьнін Йолумуз» на «Карай Аваза». Незважаючи на те, що він планував журнал видавати три рази в рік, протягом восьми років Мардковічу вдалося видати тільки дванадцять номерів. Середній тираж не перевищував 100 примірників, деякі номери не перевищували 25 сторінок. Треба підкреслити, що вартість видання Мардковіч покривав з власної кишені, а дохід від продажу повертав невелику частину витрачених коштів.

Числа «Карай Аваза», що вийшли містять статті різноманітної тематики, літературні твори, дитячі вірші та загадки, інформацію про актуальні події в житті караїмських громад в Польщі і за її межами. Більша частина робіт належала самому Мардковічу, крім того тут публікувалися роботи Т. Леві-Бабовича, З. Зараховича, Б. Кокеня, Й. Малецького, С. Рудковського, Ш. Фірковіча, поетичні твори З. Абрагамовича, С. Кобецького, Ш. Лопатто, а також твори таких авторів, як Моше Дерйе та ріббі Йосеф з Деражні.

У кількох номерах знайшовся куточок з творами для молодих читачів, що містять віршики, загадки і короткі історії. Вміщено було календарі із зазначенням свят, інформації про караїмські публікації і листи газзанів, що виконували обов'язки в різних громадах [4, s. 96-98; 5, s. 98-9; 18, 9-12]

Кінець діяльності Мардковіча поклала Друга світова війна. Він помер 5 квітня 1944 року і був похований в рідному Луцьку.

Література

1. Т. К. [Tadeusz Kowalski]. Karaj Jazyslar. Burunhu bitik. Elijahunun Ucuru (jomak). Biblijoteczka Karaimska Nr 1. Przygody Eljahu (bajka), wydał Aleksander Mardkowicz. Łuck 1930 / [Kronika naukowa – Sprawozdania i biblijografja] // Myśl Karaimska. – 1930-1931. – t. 2. – z. 3-4. – S. 61-62.

2. Tadeusz Kowalski. Aleksander Mardkowicz. Aj jaryhynda. Łuckada 1933. 18 str. / [Kronika naukow – Karaimskie wydawnictwa A. Mardkowicza] // *Myśl Karaimska* – 1932-1934. – t. 10. – z. 10. – S. 112.

3. Tadeusz Kowalski. Aleksander Mardkowicz. Karaim, jego życie i zwyczaje w przysłowia ludowych. Łuck 1935. 20 str. / [Sprawozdania i biblijografja – Publikacje polskie] // *Myśl Karaimska*.– 1935-1936.– t. 11. – z. 11. – S. 93-94.

4. T. K. [Tadeusz Kowalski]. Aleksander Mardkowicz (Al-Mar). Aziz tas. (Bastyrhan edi 7-ci bitiginde wachtłyknyn «Karaj Awazy»). Łuck 1934. 18 str. Odbitka stanowi zarazem 5. numer Biblijoteczki Karaimskiej (Karaj Bitikligi) / [Sprawozdania i biblijografja – Publikacje karaimskie] // *Myśl Karaimska*.– 1935-1936. – t. 11. – z. 11. S. 96-98.

5. Kowalski, T. [Tadeusz Kowalski]. Karaj Awazy. Wachtłyk Karaj tilde. Wydawca Aleksander Mardkowicz, Nr 6, 7, 8. Łuck 1933-35. 22, 24, 24 str. Z rycinami w tekście / [Sprawozdania i biblijografja – Publikacje karaimskie] // *Myśl Karaimska*.– 1935-1936. – t. 11. – z. 11.– S. 98-99.

6. Tadeusz Kowalski. 1. Halic, Łuck 1937. 15 str. 2. Janhy jirlar, Łuck 1937. 21 str. 3. Szelomit (jiry uflu siwerliknin, Łuck 1938. 17 str. / [Nowe utwory poetyckie A. Mardkowicza (Kokizowa)] // *Myśl Karaimska*. – 1937-1938. – t. 12. – z. 12.– S. 121-126.

7. Łuwachlar. Kalendarz karaimski na 4 lata (1.X-1932 - 16.09-1936) 5692. – Łuck, 1932. – 28 s.

8. Aleksander Mardkowicz. Birthi keklernin (Ziarno niebios). – Łuck, 1931. – 40 s.

9. Aleksander Mardkowicz. Halic. – Łuck, 1937. – 21 s.

10. Aleksander Mardkowicz. Janhy jirlar. – Łuck, 1937. – 21 s. + errata.

11. Aleksander Mardkowicz. Karaim: jego życie i zwyczaje w przysłowia ludowych. – Łuck, 1935. – 25 s.

12. Aleksander Mardkowicz. O Iljaszu Karaimowiczu zwierzchniku Wojsk Zaporoskich. – Łuck, 1931. – 22 s.

13. Aleksander Mardkowicz. Ogniska karaimskie: (Łuck - Halicz - Wilno - Troki). – Łuck, 1934. – 20 s.

14. Aleksander Mardkowicz. Przygody Elijahu. – Łuck, 1930. – 16 s.

15. Aleksander Mardkowicz. Szelomit. – Łuck, 1938. – 24 s.

16. Aleksander Mardkowicz. Synowie zakonu (Kilka słów o Karaimach). – Łuck, 1930. – 23 s.

17. Aleksander Mardkowicz. Tozdurhan birtik. – Łuck, 1939. – 25 s.

18. Сулимович Анна . Крымская тематика в «Карай Авазы» // *Awazymyz*. – 2008. – z. 4 (21). – S. 9-12.

19. Sulimowicz Anna. Aleksander Mardkowicz – działacz społeczny, pisarz i wydawca // *Awazymyz*.– 1999. – z. 2 (3). – S. 3-4.

20. A. Z-ski. [Ananiasz Zajączkowski]. Aleksander Mardkowicz. Synowie Zakonu (kilka słów o Karaimach). Łuck 1930. Str. 20 / [Kronika naukowa - Sprawozdania i biblijografja]. // *Myśl Karaimska*.– 1930-1931. – t. 2. – z. 3-4. – S. 68-70.

21. A. Z-ski. Aleksander Mardkowicz. Ogniska karaimskie (Łuck, Halicz, Wilno, Troki). Łuck 1932. Str. 12 / [Kronika naukowa – Karaimskie wydawnictwa A. Mardkowicza] // *Myśl Karaimska*.– 1932-1934. – t. 10.– z. 10. – S. 116.

22. Włodzimierz Zajączkowski. Mardkowicz Aleksander // Polski Słownik Biograficzny. – 1974. – t. 19. – S. 617 – 618.

23. Zemerler. Pieśni religijne Karaimów). – Łuck, 1930. – 24 s.

